

УДК 343.28/.29

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.47>

ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Панкратова К.О.,
*викладач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
ORCID: 0000-0002-6915-9736
e-mail: ksenya.pankratova.93@ukr.net*

Єна І.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
ORCID: 0000-0002-7757-8076
e-mail: ena-irina@ukr.net*

Панкратова К.О., Єна І.В. Примирення винного з потерпілим як підстава звільнення від кримінальної відповідальності: матеріальний та процесуальний аспекти.

На підставі аналізу положень національного законодавства визначено сутність та встановлено особливості інституту примирення винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Узагальнено умови, дотримання яких є необхідним для звільнення, а саме: вчинення особою кримінального правопорушення вперше; вчинення особою кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину; примирення винного з потерпілим від кримінального правопорушення; відшкодування особою завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Встановлено, що під примиренням винного з потерпілим слід розуміти таку поведінку осіб, метою якої є урегулювання кримінально-правового конфлікту та досягнення позитивного результату, що встановлюється угодою про примирення.

Визначено, що примирення підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим – це правовий інститут, що спрямований на гуманізацію кримінальної юстиції, забезпечення захисту прав потерпілої сторони та реалізацію принципу справедливості.

Основними характеристиками примирення у процесуальному аспекті є: добровільність; відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; звільнення від кримінальної відповідальності.

Окреслено проблеми, які виникають у практиці застосування інституту примирення, серед яких: недостатня обізнаність сторін про можливість примирення, укладання угоди про примирення та її правові наслідки; недостатня мотивація до виправлення підозрюваного, обвинуваченого і уникнення в майбутньому вчинення кримінальних правопорушень; зловживання правом на примирення.

Крім того, авторами акцентується увага на необхідності підвищення рівня правової освіти громадян щодо інституту примирення; запровадження обов'язкової участі професійних медіаторів у складних випадках; уточнення законодавства та закріплення обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому до моменту затвердження угоди про примирення судом.

На підставі дослідження було зроблено висновки, що за своєю сутністю примирення винного з потерпілим є комплексним інститутом кримінального та кримінального процесуального права. Для його ефективного застосування необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу та забезпечувати належну реалізацію процесуальних гарантій.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, посткримінальна поведінка, відшкодування збитків, усунення шкоди, кримінально-правовий компроміс, угода про примирення.

Pankratova K.O., Yena I.V. Reconciliation of the guilty party with the victim as a basis for exemption from criminal liability: material and procedural aspects.

Based on the analysis of the provisions of national legislation, the essence and features of the institution of reconciliation between the guilty and the victim as a basis for exemption from criminal liability were determined. The conditions that must be met for release are summarized, namely: a person commits a criminal offense for the first time; a person who has committed a criminal misdemeanor or a negligent non-serious crime; reconciliation between the perpetrator and the victim of a criminal offense; compensation for the losses caused by the person or elimination of the damage caused.

It has been established that reconciliation between the perpetrator and the victim should be understood as the behavior of individuals whose purpose is to resolve the criminal-legal conflict and achieve a positive result, which is established by the reconciliation agreement.

It has been determined that reconciliation between a suspect, an accused and a victim is a legal institution aimed at humanizing criminal justice, ensuring the protection of the rights of the injured party, and implementing the principle of justice.

The main characteristics of reconciliation in the procedural aspect are: voluntariness; compensation for damage caused by a criminal offense; exemption from criminal liability.

The problems that arise in the practice of applying the institution of reconciliation are outlined, including: insufficient awareness of the parties about the possibility of reconciliation, the conclusion of a reconciliation agreement and its legal consequences; insufficient motivation to correct the suspect, the accused and avoid committing criminal offenses in the future; abuse of the right to reconciliation.

In addition, the authors emphasize the need to increase the level of legal education of citizens regarding the institution of reconciliation; introduce mandatory participation of professional mediators in complex cases; clarify the legislation and establish the obligation to compensate the victim until the court approves the reconciliation agreement.

Based on the research, it was concluded that, by its nature, reconciliation between the guilty and the victim is a complex institution of criminal and criminal procedural law. For its effective application, it is necessary to improve the regulatory framework and ensure the proper implementation of procedural guarantees.

Key words: exemption from criminal liability, reconciliation of the guilty with the victim, post-criminal behavior, compensation for damages, damage removal, criminal-legal compromise, reconciliation agreement.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) регламентовано і визначено підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Однією із них є інститут примирення винного з потерпілим, що визначає умови, за наявності яких особа, що вчинила кримінальне правопорушення, може підлягати звільненню від кримінальної відповідальності.

Однак, на сьогодні особливої уваги потребують проблеми практичної реалізації даної підстави звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки інститут примирення винного з потерпілим вважається одним із способів досягнення завдань кримінального судочинства.

Метою статті є дослідження на основі положень кримінального та кримінального процесуального законодавства особливостей інституту примирення винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та проблем практичної реалізації.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження особливостей інституту примирення винного з потерпілим знаходиться в колі дослідницьких інтересів науковців-фахівців як у галузі кримінального права, так і кримінального процесуального. У науці кримінального права дослідженню актуальних питань реалізації зазначеного інституту присвятили свої наукові праці такі науковці, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, А.О. Ізраєлян, Ж.В. Мандриченко, А.А. Музика, В.В. Навроцька, І.З. Сень, Н.Д. Слотвінська, Н.А. Федорович, А.М. Яценко та ін.

Законодавчі та практичні питання процедури досягання кримінального процесуального компромісу та укладання угоди про примирення досліджувались такими вченими-процесуалістами, як Л.М. Лобойко, І.В. Гловюк, В.Г. Лукашевич, С.М. Туркот, Г.О. Усатий, Г.Ю. Саєнко, Я.Ю. Ко-

нюшенко, Л.Д. Удалова, А.П. Макаров, В.А. Шкелебей, О.О. Лесяк, І.О. Кісліцина та ін. Але єдиною думкою щодо доцільності існування такого інституту немає і досі.

Виклад основного матеріалу. Матеріальний аспект сутності примиренням винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності регламентований у ст. 46 КК України [1]. Так, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Відповідно із змісту ст. 46 КК України впливає наявність вичерпного переліку умов, дотримання яких є необхідним для такого звільнення, зокрема:

1) вчинення особою кримінального правопорушення вперше. Вчинення кримінального правопорушення вперше передбачає наступні випадки:

- особа раніше не вчиняла кримінальних правопорушень;
- раніше вчинене кримінальне правопорушення втратило правове значення (за вчинене кримінальне правопорушення особа звільнена від кримінальної відповідальності; за вчинене кримінальне правопорушення особа, засуджена без призначення покарання або із звільненням від покарання; особа відбула покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом; за вчинене кримінальне правопорушення у особи погашена або знята судимість; особу було реабілітовано; в діях особи має місце ідеальна сукупність (вчинення одним діянням кількох кримінальних правопорушень) [2, с. 66];

2) вчинення особою кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину. Проте із цього правила є винятки, оскільки не можуть бути звільнені від відповідальності особи, які вчинили: корупційні кримінальні правопорушення; кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, якщо керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) примирення винного з потерпілим від кримінального правопорушення. Відповідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 р. № 12, під примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [3].

Важливим аспектом є встановлення добровільності сторін щодо примирення, щоб виключити можливі прояви тиску стосовно прийняття такого рішення. Тому примиренням є така поведінка осіб, метою якої є урегулювання кримінально-правового конфлікту та досягнення позитивного результату, що встановлюється угодою про примирення;

4) відшкодування особою, яка вчинила кримінального правопорушення, завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Як зазначає А. О. Ісраєлян, ключовими характеристиками відшкодування збитків або усунення шкоди як підстави звільнення є:

- добровільність;
- ініціатива може виходити від будь-якого суб'єкта примирення;
- можливість відшкодування збитків або усунення шкоди третіми особами, при згоді на це суб'єктів примирення;
- потерпілий сам визначає обсяг відшкодування або взагалі може відмовитись від будь-якого відшкодування;
- у разі незадоволення потерпілої особи щодо розміру та способу відшкодування збитків або усунення шкоди звільнення неможливе;
- до моменту винесення рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності мають бути задоволені вимоги потерпілого;
- суд не в праві відмовити у звільненні з причини невідповідності розміру або способу відшкодування наслідкам кримінального правопорушення, якщо потерпілий задоволений відшкодованими збитками або усуненою шкодою [2, с. 118-119].

Також необхідним є встановлення проблем практичної реалізації даної підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Так, процесуальний механізм реалізації згаданих вище кримінально-правових положень визначений у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України).

Примирення підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим – це правовий інститут, що спрямований на гуманізацію кримінальної юстиції, забезпечення захисту прав потерпілої сторони та реалізацію принципу справедливості. У межах кримінального процесу цей механізм сприяє вирішенню конфлікту між сторонами та мінімізації негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення. Дослідження процесуального аспекту примирення дозволяє глибше зрозуміти його роль у правозастосовній практиці.

І, перш за все, слід констатувати популярність такої медіаційної процедури, як примирення. Про це свідчать статистичні дані. Так, у 2023 році кількість осіб, стосовно яких місцеві загальні суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 18,2 тис. Зокрема, провадження закрито у зв'язку з примиренням винного з потерпілим щодо 4,4 тис. осіб або 24,5% [4].

Цей інститут на теренах України відомий ще з часів Київської Русі.

Перші сучасні програми примирення потерпілого і правопорушника з'явилися і були законодавчо закріплені в кінці 70-х рр. у США. Далі ці положення були запозичені європейськими країнами, першою з яких стала Великобританія.

Сьогодні цей інститут успішно працює в Німеччині, Франції, Австрії тощо. Поштовхом для його швидкого становлення та розвитку стало Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р., згідно з яким країни ЄС зобов'язались поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між потерпілим та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва. Згодом, 25 жовтня 2012 року була прийнята Директива Європейського Парламенту та Ради, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, яка замінила рамкове рішення Ради від 2001 року. В ній велику увагу приділено наданню послуги відновного правосуддя, включаючи, посередництво між постраждалим і правопорушником, яке визнається корисними для постраждалої особи.

Але, при цьому, акцентується увага на необхідності посилення гарантій для запобігання вторинній і повторній віктимізації, залякуванню та помсті потерпілому. Тому такі послуги повинні, в першу чергу, враховувати інтереси та потреби постраждалої особи, відшкодовуючи завдану постраждалій особі шкоду та уникаючи подальшої шкоди [5].

Основними характеристиками примирення є наступні.

По-перше, добровільність. Згідно ч. 1 ст. 5 Закону України «Про медіацію», одним із принципів медіаційного процесу, який може здійснюватись в рамках кримінального провадження, є добровільність. Участь у медіації є добровільним волевиявленням учасників медіації. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації [6].

Схожі положення містяться і в КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Але на практиці питання перевірки добровільності укладання угоди залишаються актуальними. Пропонуємо включити до КПК України гарантії перевірки добровільності примирення. Наприклад, організувати конфіденційні консультації потерпілих із незалежними юристами чи психологами. Це допоможе вирішити іншу проблему, коли потерпілі можуть погодитися на примирення під тиском, навіть якщо це не відповідає їх інтересам.

По-друге, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Законодавець у ст.ст. 471, 472 КПК України, визначаючи зміст угоди про примирення, закріпив положення, відповідно до якого обов'язково повинно бути встановлено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, визначено строк її відшкодування чи встановлено перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення.

По-третє, звільнення від кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 46 КК України, особа ... може бути звільнена від кримінальної відповідальності у разі примирення з потерпілим та відшкодування завданих збитків.

Інститут примирення винного з потерпілим має значний потенціал, але слід констатувати, що у практиці його застосування виникають певні проблеми, деякі з них ми вважаємо за необхідне окреслити.

Перше на що треба звернути увагу, це недостатня обізнаність сторін про можливість примирення, укладання угоди про примирення та її правові наслідки.

Згідно з ч. 7. ст. 469 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Але на практиці непоодинокими є випадки, коли таке роз'яснення має формальний характер. Тому учасники кримінального провадження не розуміють дійсної суті та наслідків примирення, вважають його результати недостатньо авторитетними та юридично зобов'язуючими.

Вирішувати цю проблему треба комплексно. Вважаємо, що функцію інформування може взяти на себе адвокат, який згідно ч. 1 ст. 469 КПК України може активно долучатись до процесу формування домовленості стосовно угоди про примирення. Важливим є підвищення рівня правової освіти громадян щодо інституту примирення. Найефективнішим, на нашу думку, є запровадження обов'язкової участі професійних медіаторів¹ у складних випадках. На жаль, сьогодні відсутня системна практика залучення кваліфікованих медіаторів у процес примирення.

Також певною проблемою примирення у кримінальному провадженні є недостатня мотивація до виправлення підозрюваного, обвинуваченого і уникнення в майбутньому вчинення кримінальних правопорушень. Оскільки укладання угоди про примирення часто сприймається як спосіб припинення кримінальної відповідальності, без реального прагнення виправити наслідки неправомірних діянь. Крім того, після примирення та закриття провадження відсутні гарантії, що обвинувачений дотримується зобов'язань, взятих на себе.

Звідси випливає ще одне проблемне питання – зловживання правом на примирення.

Його вирішення вбачаємо в уточненні законодавства та закріпленні обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому до моменту затвердження угоди про примирення судом. Угоди, укладені без виконання цієї умови, не повинні визнаватися дійсними.

Висновки. Враховуючи наведене, вважаємо, що примирення винного з потерпілим є важливим комплексним інститутом кримінального та кримінального процесуального права, інструментом гуманізації кримінальної юстиції, що дозволяє вирішити конфлікт між сторонами та сприяти відновленню справедливості.

Водночас, для ефективного застосування цього інституту необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу та забезпечувати належну реалізацію процесуальних гарантій, що сприятиме підвищенню ефективності кримінального судочинства та захисту прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Ізраєлян А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 Право. Одеса, 2022. 202 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16084>.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>.
4. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: [efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcgglefindmkaj/supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf).

¹ Згідно з п.2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію.

5. Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів від 25.10.2012 р. URL: <https://jurfem.com.ua/dyrektuva-2012-29-eu-ukr-mova/>.
6. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.